

Evaluation of Hanen Parent Program on Communication, Interaction and Language Skills in Children with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review

Adel Mohamadzade

PhD Student in Psychology and Education
of Exceptional Children, University of
Isfahan, Isfahan, Iran.

Saeid Hassanzadeh *

Associate Professor, Department of
Psychology and Education of Exceptional
Children, University of Tehran, Tehran, Iran.

Mohsen Shokoohi Yekta

Professor, Department of Psychology and
Education of Exceptional Children,
University of Tehran, Tehran, Iran.

Sogand Ghasemzadeh

Assistant Professor, Department of
Psychology and Education of Exceptional
Children, University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract

Autism spectrum disorder (ASD) is a developmental disability that can cause significant communication challenges. Because communication skills are essential to developing other skills, it seems necessary to use early interventions to improve communication skills in children with ASD. Therefore, the aim of this systematic review was to summarize current research about the effect of the Hanen parent program on the communication, interaction, and language skills of children with ASD. Accordingly, it was searched for all articles and dissertations indexed in Persian and foreign databases, in ScienceDirect, Sagepub, Eric, Wiley, Springer, Pubmed, ProQuest, Noormags, Sid, Magiran, and Irandoc in the

* Corresponding Author: shasanz@ut.ac.ir

How to Cite: Mohamadzade, A., Hassanzadeh, S., Shokoohi Yekta, M., & Ghasemzadeh, S. (2024). Evaluation of Hanen Parent Program on Communication, Interaction and Language Skills in Children with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review, *Journal of Psychology of Exceptional Individuals*, 14(53), 1-41. DOI: 10.22054/JPE.2023.67926.2455

period 1990 to 2022; using a combination of expressions including “autism spectrum disorder”, “Hanen parent program”, “communication skills” and “early intervention”. Thus, according to the eligibility criteria (Inclusion and exclusion), thirteen articles were included in this systematic review. The results of these studies showed that the Hanen parent program can lead to the natural acquisition of communication skills in children with ASD by relying on strategies in the natural environment and parent-child interaction. Therefore, it is suggested that the Hanen parent program be used as a beneficial early intervention for children with ASD. However, due to the research limitations that reduce the generalization of the results, its effectiveness requires more detailed studies.

Keywords: Hanen Parent Program, Communication Skills, Early Intervention, Autism Spectrum Disorder.

Extended Abstract

1. Introduction

Autism spectrum disorder (ASD) is a neurodevelopmental disorder that is characterized by deficits in social communication skills and restricted and repetitive behaviors in early childhood (American Psychiatric Association, 2022). One of the basic problems observed in children with ASD is a lack of social communication skills (Erbaş, Özcebe and Esen, 2020). These children do not have enough communication skills to interact with others in verbal and non-verbal contexts. It should be noted that the problem of these people in communication skills may range from minimal limitation to serious damage (Mohan, Kunnath, Philip, Mohan and Thampi, 2017). The communication deficits of these children may reduce their opportunities to facilitate language development and social interactions. Parents, as the first and most important people related to a child, play an important role in promoting their language and social development (Edmunds, Kover and Stone, 2019). The communication challenges of children with ASD are related to the quantity, quality, and duration of parent-child interactions, and the greater the communication problems of a child with ASD, the less successful the parents are in the child's social upbringing. The more these communication problems are, the interactions between parent and child will be less and of lower quality, and the time will be more limited (Laurent and Gorman, 2017).

Therefore, it is necessary to apply parent-mediated based early interventions for children with ASD. In recent years, more emphasis has been placed on the role of parents and their intervention training in improving the skills of children with ASD. Research results indicate the positive effect of parent-based interventions in improving the responsiveness, language, and social skills of children with ASD (Reichow, 2012; Alonso-Esteban and Alcantud-Marín, 2022; Vinen, Clark and Dissanayake, 2022). One intervention that is parent-mediated based is the Hanen more than word program (HMTW). Since HMTW is based on the child's natural environment and family system, it can increase the ability to generalize these skills in children with ASD (Akamoglu and Meadan, 2018). Since it seems that the effectiveness of HMTW on the social interactions and language skills of children with ASD has not been systematically investigated,

therefore the aim of the current research was the systematic review of researches that show the effectiveness of HMTW on these skills.

2. Literature Review

The research findings of Garnett, Davidson & Eadie (2022) showed that HMTW can be effective and reduce time and financial costs. The parents' insight towards the interaction, learning and behavior of themselves and their children was improved. Improvements in communication, interaction responsiveness and play in ASD children were also reported. But it didn't have much effect on parents' stress. Also, Lok, Qi & To (2021) emphasized that HTMW can affect the communication skills of children with ASD whose parents have a higher sense of competence. Erbas et al showed the effect of HTMW on parents' self-efficacy, anxiety, and stress. It also affects the parent-child interaction and language performance of children with ASD.

3. Methodology

The current research employed a systematic review method, utilizing the PRISMA model to analyze collected data. Relevant research articles from reputable databases, including ScienceDirect, PubMed, ERIC, PsycINFO, Scopus, Web of Science, Noormags, SID, Magiran, and IranDoc, were searched using keywords such as 'autism spectrum disorder,' 'communication skills,' 'early interventions,' and 'Hanen Parent Program' for the period spanning 1990 to 2022. All relevant sources cited in these articles were also examined. Following an initial search of the research background, articles were screened based on titles and abstracts to remove duplicates and irrelevant studies. Subsequently, the full text of the remaining articles was reviewed and evaluated by two referees according to predefined inclusion and exclusion criteria to identify eligible research. To mitigate the risk of bias in the studies included in this research, we utilized the quantitative studies quality assessment tool from the Effective Public Health Practice Project (EPHPP, 1998). Two evaluators assessed the studies using this tool, and the level of agreement between them was measured using the Kappa coefficient.

4. Results

After conducting investigations, we identified 390 studies, with 138 remaining after removing duplicates. Subsequently, we examined the

titles and abstracts, eliminating 79 unrelated studies. This left 59 studies for full-text review. Following the application of inclusion and exclusion criteria, 46 studies were removed, resulting in the identification of 13 relevant studies for our analysis.

Among the identified studies, 7 were experimental or quasi-experimental (53.85%), with 1 utilizing mixed methods. Additionally, there were 4 case studies (30.77%), 1 single-subject study (7.7%), and 1 longitudinal study (7.7%).

The quality of the research was assessed using the Kappa coefficient, yielding a score of 0.92. Thus, 3 articles were deemed to have good quality, 5 had medium quality, and 5 had low quality. Studies receiving a low rating often had limitations in research methodology, sample size, and data collection methods, hindering generalizability to the community. These results are shown in Table 1. Overall, the effectiveness of HMTW in these studies can be categorized into quantitative (with statistical analysis) and qualitative or mixed-method research (descriptive and single-subject). It's important to note that the results of quantitative studies varied.

Table 1 Results of quality assessment of studies using the EPHPP

Authors, year of publication	Selection bias	Study design	Confounders	Blinding	Data collection methods	Withdrawals and drop-outs	Global rating
Garnett, Davidson & Eadie (2022)	1	1	1	2	2	2	2
Lok et al (2021)	3	2	3	2	2	2	3
Erbas et al (2020)	4	1	2	2	2	2	2
Sokmum, Singh & Vandort (2017)	4	2	2	2	2	2	2
DeCarlos & Baixauli (2015)	1	1	1	2	1	1	1
Lieberman-Betz et al (2014)	2	2	2	1	2	3	2
Carter et al (2011)	3	3	2	3	2	3	3
Patterson & Smith (2011)	1	1	1	1	1	2	1

Authors, year of publication	Selection bias	Study design	Confounders	Blinding	Data collection methods	Withdrawals and drop-outs	Global rating
Prelock, Calhoun, Morris & Platt (2011)	1	1	1	1	1	2	1
Venker, McDuffie, Weismer & Abbeduto (2011)	2	2	1	1	1	2	2
Girolametto Sussman & Weitzman (2007)	1	1	1	1	1	2	1
McConachie, Randle, Hammal & LeCouteur (2005)	3	3	2	2	3	2	3
Sorensen (1992)	1	1	1	1	1	1	1

5. Discussion

The results of this research indicate that the program is more effective than HMTW for improving the communication skills of children with ASD. However, except for Venkar et al.'s (2011) study, which showed a medium effect size, the rest reported weak effect sizes, attributed to small sample sizes and data collection methods.

Active parental involvement in treatment supports the language and communication development of children with ASD (Lok et al., 2021). Conversely, Carter et al (2011) found HMTW to be more effective for children with ASD showing limited interest in objects.

Children less interested in specific objects responded better to HMTW, while those more interested required additional support and different strategies. Therefore, attention should be given not only to the communication level but also to the level of interest in subjects.

Furthermore, Sokmum et al (2017) concluded that parental intervention can be as effective as a therapist-led intervention. They observed minimal progress in communication skills among the control group subjected to clinical intervention compared to the experimental group undergoing HMTW.

6. Conclusion

In general, it can be said that HMTW emphasizes the natural life and daily activities of children with ASD and considers parents' education as the main social and communication base of the child, and considering the positive results that these studies have obtained from its effectiveness, it confirms its usability and training as an early intervention - alone or in combination with other interventions. However, the effectiveness of this intervention in order to ensure its generalizability to the entire society, requires more detailed investigations and a higher sample size.

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی و زبانی کودکان با اختلال طیف اتیسم

دانشجوی دکتری روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

عادل محمدزاده

دانشیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

سعید حسن‌زاده *

استاد گروه روان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

محسن شکوهی بکتا

استادیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

سوگند قاسم‌زاده

چکیده

اختلال طیف اتیسم اختلالی تحولی است که تأثیر قابل توجهی بر مهارت‌های ارتباطی می‌گذارد. از آنجا که داشتن مهارت‌های ارتباطی برای رشد سایر مهارت‌ها ضروری است، به‌کارگیری مداخلات زود هنگام در جهت بهبود مهارت‌های ارتباطی در کودکان با اختلال طیف اتیسم ضروری به‌نظر می‌رسد. هدف از مطالعه حاضر بررسی تأثیر برنامه‌ی آموزش والدگری هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی و زبانی کودکان با اختلال طیف اتیسم بود که به روش مروری نظام‌مند انجام شد. بر این اساس، با جستجوی کلیدواژه‌های اختلال طیف اتیسم، مهارت‌های ارتباطی، مداخلات زود هنگام، برنامه والدین هانن، در پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی و خارجی شامل ساینس دایرکت، سیج‌باب، پایگاه اطلاع‌رسانی اریک، کتابخانه آنلاین ویلی، اسپرینگر، مرکز ملی اطلاعات بیوتکنولوژی (پابمد)، مرکز اطلاعات جهانی پروکوست، پایگاه مجلات تخصصی نور، پایگاه مرکز اطلاعات علمی، مگ ایران و ایران‌داک، کلیه مقالات و پایان‌نامه‌های در بازه‌ی زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۲ بررسی شد. از این رو، با توجه به ملاک‌های ورود و خروج به پژوهش، نتایج ۱۳ مقاله و پایان‌نامه استخراج و مورد بررسی قرار گرفت. نتایج این پژوهش‌ها نشان داد که برنامه والدین هانن می‌تواند با تکیه بر استراتژی‌های آموزشی در محیط طبیعی و تعامل مؤثر والد با کودک، موجب اکتساب

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۹

طبیعی مهارت‌های ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسم شود؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود از این برنامه به‌عنوان مداخله‌ای زودهنگام آموزش والدین جهت کار با کودک با اختلال طیف اتیسم مورد استفاده قرار گیرد. با این وجود، به علت محدودیت‌های پژوهشی که تعمیم‌پذیری نتایج را به خطر می‌اندازد، اثربخشی آن نیازمند بررسی‌های دقیق‌تری است.

کلیدواژه‌ها: برنامه والدین هانن، مهارت‌های ارتباطی، اختلال طیف اتیسم.

مقدمه

اختلال طیف اتیسم^۱ نوعی اختلال عصبی-تحوالی^۲ است که با نقص پایدار و فراگیر در ارتباطات اجتماعی^۳ و وجود علائق محدود و الگوهای رفتاری تکراری^۴ در اوایل دوره کودکی مشخص می‌شود (انجمن روان‌پزشکی آمریکا^۵، ۲۰۲۲). یکی از مشکلات اساسی که در کودکان با اختلال طیف اتیسم مشاهده می‌شود، محدودیت در مهارت‌های ارتباطی^۶ است (ارباس، اوزبه و ایسن^۷، ۲۰۲۰). به طوری که متن بازبینی شده‌ی راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی- ویرایش پنجم^۸، نقص مزمن در ارتباطات و تعاملات اجتماعی از قبیل نقص در رفتار متقابل اجتماعی^۹، رفتارهای ارتباطی غیرکلامی^{۱۰} و مهارت در توسعه، حفظ و درک روابط را جزو ویژگی‌های اصلی این افراد معرفی می‌کند (انجمن روان‌پزشکی آمریکا، ۲۰۲۲). این کودکان فاقد مهارت‌های کافی برای برقراری ارتباط در زمینه‌های مهارت‌های اجتماعی^{۱۱} و تعاملی^{۱۲} بوده و در ادغام‌سازی اطلاعات حسی مشکل دارند. باید توجه داشت که مشکل این افراد در مهارت‌های ارتباطی ممکن است از حداقل محدودیت تا آسیب جدی متغیر باشد (موهان، کناز، فیلیپ، موهان و تامپی^{۱۳}، ۲۰۱۷). با این وجود، در اغلب موارد ضعف مهارت‌های ارتباطی در کودکان با اختلال طیف اتیسم قابل مشاهده است.

علاوه بر آن، نقص در مهارت‌های ارتباطی بر دیگر زمینه‌های رشدی از قبیل

-
1. autism spectrum disorder (ASD)
 2. neurodevelopmental disorders
 3. social communication
 4. repetitive patterns of behavior
 5. American Psychiatric Association (APA)
 6. Communication skills
 7. Erbas, Özcebe and Esen
 8. diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fifth Edition, Text Revision (DSM-5-TR)
 9. social reciprocity
 10. nonverbal communicative behaviors
 11. social skills
 12. interaction skills
 13. Mohan, Kunnath, Philip, Mohan and Thampi

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۱۱

مهارت‌های زبانی^۱ نیز تأثیر منفی می‌گذارد. چراکه زبان و ارتباط دو مقوله مرتبط و درهم‌تنیده برای ایجاد یک سیستم تعامل اجتماعی یکپارچه هستند. از یک طرف، زبان سیستم پیچیده‌ای از نمادهاست که از طریق گفتار، نوشتن یا نشانه‌ها (زبان اشاره) بیان می‌شود. از طرف دیگر، ارتباط وسیله‌ای برای انتقال پیام به یک شریک تعاملی از طریق ترکیب روش‌هایی همچون نگاه، حالات چهره، حرکات و کلام است. در واقع این مهارت‌های ارتباطی است که می‌تواند به‌طور کلامی و غیر کلامی در ایجاد تعامل زبانی کودک مفید واقع شود (سیلورا-تاویل، بردفورد و روبرتز-یاتس^۲، ۲۰۱۸). به طوری کلی، تخمین زده می‌شود که ۳۰ تا ۵۰ درصد این کودکان در استفاده از مهارت‌های زبانی برای برقراری ارتباط چه به صورت ارتباطات کلامی (حجم صدا، زیرویمی صدا، لحن کلام، توانایی در انتقال خواسته‌ها و نیازها با استفاده از کلمات) و چه به صورت ارتباطات غیر کلامی (استفاده از تماس چشمی، حرکات و زبان بدن) مشکل اساسی دارند (آلزرایر و باندا^۳، ۲۰۱۷).

از سویی دیگر، شواهد نشان می‌دهد که فرایند اجتماعی شدن و شکل‌گیری مهارت‌های زبانی، در محیط خانه و در ارتباط مؤثر با والدین تسهیل می‌شود (باش، مارتین، لاندو و لوش^۴، ۲۰۲۱؛ ووی، سابین، جاتا و مانجا^۵، ۲۰۲۲؛ جوکیهاکا و همکاران^۶، ۲۰۲۲). زمانی که والدین سعی در تعامل با کودک دارند و رفتارهای مثبت او را مورد تشویق و تحسین قرار می‌دهند، چنانچه بازخورد مناسبی از کودک دریافت کنند، باعث می‌شود که این تجارب مثبت مشارکتی، بر کیفیت این تعاملات در آینده اثر مطلوب گذاشته و مهارت‌های زبانی و اجتماعی کودک نیز ارتقا یابد. برای مثال هنگامی که کودک برخی کلمات را بر زبان جاری می‌کند و والدین این رفتار او را تشویق می‌کنند، رشد و توسعه

-
1. language skills
 2. Silvera-Tawil, Bradford and Roberts-Yates
 3. Alzrayer and Banda
 4. Bush, Martin, Landau and Iosh
 5. Huang, Weinert, Maurice and Attig
 6. Jokihaka et al

مهارت زبانی در کودک تسهیل می‌شود؛ اما چنانچه کودک علی‌رغم تشویق و تحسین والدین، از ارتباط کلامی و غیر کلامی خودداری کند، موجب درماندگی والدین شده و به صورت یک چرخه‌ی معیوب بر کیفیت تعاملات آتی و در نتیجه بر مهارت‌های زبانی و اجتماعی کودک تأثیر منفی خواهد گذاشت (سافوات و شیکنی^۱، ۲۰۱۴).

همان‌طور که بدان اشاره شد، کمبودهای ارتباطی این کودکان با والدین ممکن است فرصت‌های آنان را در تسهیل رشد زبان و تعاملات اجتماعی کاهش دهد. والدین به‌عنوان اولین و مهم‌ترین افراد مرتبط با کودک، نقش مهمی در ارتقای رشد زبانی و اجتماعی آنان ایفا می‌کنند (ادموندس، کوور و استون^۲، ۲۰۱۹). چالش‌های ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسم با کمیت، کیفیت و مدت تعاملات والد-کودک مرتبط است و هر چه مشکلات ارتباطی کودک با اختلال طیف اتیسم بیشتر باشد، موفقیت والدین در تربیت اجتماعی کودک کمتر است. در واقع، هر چه این مشکلات ارتباطی بیشتر باشد، تعاملات میان والد و کودک، کمتر و با کیفیت پایین‌تر بوده و زمان آن نیز محدودتر خواهد بود (لاورنت و جورمن^۳، ۲۰۱۷).

باید توجه داشت بدون به‌کارگیری یک مداخله‌ی مناسب و به‌موقع در زمینه‌ی بهبود مهارت‌های ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسم، ممکن است نقص در این مهارت‌ها همچنان در طول زندگی فرد حضور داشته و بنابراین تعاملات و مشارکت‌های اجتماعی و اقتصادی فرد را مختل کند. نتایج پژوهش‌های مختلف حاکی از این مطلب است که به‌کارگیری مداخلات زود هنگام برای کودکان با اختلال طیف اتیسم ضروری است (ریچو^۴، ۲۰۱۲؛ آلونسو-استبان و آلكانتود-مارین^۵، ۲۰۲۲؛ وینن، کلارک و دیسانایکه^۶، ۲۰۲۲). اگرچه نتایج این پژوهش‌ها متفاوت است، اما اغلب نشان می‌دهند که هر چه سن

-
1. Safwat and Shekhany
 2. Edmunds, Kover and Stone
 3. Laurent and Gorman
 4. Reichow
 5. Alonso-Esteban and Alcantud-Marín
 6. Vinen, Clark and Dissanayake

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۱۳

کودک برای شروع مداخله پایین تر باشد، مداخلات تأثیرگذاری بیشتری خواهند داشت (توول، پاتریک، ریدگارد، فام و ماروس^۱، ۲۰۲۰). در واقع کودکان با اختلال طیف اتیسم در سنین پایین تر بیشتر به مداخله پاسخ می‌دهند و سطوح مختلفی رشدی از قبیل مهارت‌های زبانی، رفتارهای انطباقی و مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی آنان بهبود بیشتری می‌یابد (توول و همکاران، ۲۰۲۰). علاوه بر آن، در سال‌های اخیر بر نقش والدین و آموزش مداخله‌ای آنان در زمینه‌ی بهبود مهارتی و کاهش مشکلات کودکان با اختلال طیف اتیسم تأکید بیشتری شده است. نتایج پژوهش‌ها حاکی از تأثیر مثبت مداخلات مبتنی بر والدین در بهبود پاسخگویی، زبان و مهارت‌های اجتماعی کودکان با اختلال طیف اتیسم است (علی اکبری دهکردی، علی پور، چیمه و محتشمی، ۱۳۹۱؛ شیری، پوراعتقاد، فتح‌آبادی و نریمانی، ۱۳۹۹؛ آلن و همکاران^۲، ۲۰۲۲). از مزایای دیگر مشارکت دادن والدین، می‌توان به افزایش تعمیم و حفظ بلندمدت سود درمانی و همچنین کاهش هزینه‌های درمانی و تخصیص بهتر منابع اشاره نمود. در مجموع می‌توان گفت مداخلات مبتنی بر والدین می‌توانند جایگزین مؤثرتری نسبت به مداخلات کلینیکی باشند (واسیلوپولو و نیسبت، ۲۰۱۶).

تاکنون برای کودکان طیف اتیسم مداخلات مختلفی طراحی شده و اثربخشی آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. مداخلاتی همچون مداخلات مبتنی بر ارتباطات جایگزین و مکمل^۳ (از قبیل هجی کردن با انگشت یا استفاده از سیستم ارتباطی تبادل تصویر-پکس)، درمان و آموزش اتیسم و ناتوانی‌های ارتباطی (تیچ)، داستان‌های اجتماعی، مدل شروع زودهنگام دنور، برنامه سان راینز و تحلیل رفتار کاربردی (آی‌بی‌آی) از جمله مداخلاتی هستند که تاکنون برای کودکان طیف اتیسم مورد استفاده قرار گرفته‌اند (سیلورا-تاویل و همکاران، ۲۰۱۸؛ محسنی‌اژیه و نوروزی، ۱۳۹۷). اگرچه پژوهش‌های مختلف اثربخشی این مداخلات را تأیید کرده‌اند، اما برخی نگرانی‌ها وجود دارد که استفاده از این مداخلات

1. Towle, Patrick, Ridgard, Pham and Marrus

2. Allen et al

3. augmentative and alternative communication (AAC)

نتوانند کارایی لازم را در جهت ارتقای مهارت‌های ارتباطی کودکان طیف اتیسم داشته باشند. برای مثال مداخلات مبتنی بر ارتباطات جایگزین و مکمل، چون یک‌جانبه بوده و منجر به ایجاد ارتباط طبیعی نمی‌شوند، ممکن است در فرایند تولید گفتار طبیعی و کسب مهارت‌های اجتماعی مبتنی بر محیط واقعی تداخل ایجاد کنند (سیلورا-تاویل و همکاران، ۲۰۱۸). یک بررسی سیستماتیک از ۱۱ مطالعه نشان داد که اگرچه مداخلات ارتباط جایگزین و مکمل، مانع تولید گفتار نیستند، اما مزایای ناچیزی را در زمینه ایجاد مهارت‌های زبانی و اجتماعی فراهم می‌آورند (اسکلوسر و ونت، ۲۰۰۸).

به نوعی همین نقاط ضعف در رویکرد تحلیل رفتار کاربردی و رویکرد تیچ نیز وجود دارد؛ زیرا از آنجا که این روش‌ها مبتنی بر رفتاردرمانی هستند، آموزش را از پیش تعیین شده قلمداد کرده و بیش از حد بر تکنیک‌های شکل‌دهی رفتار تأکید دارند؛ به عبارت دیگر این روش‌ها به دلیل یک‌جانبه‌گرایی، از طرف آموزنده تعیین می‌شوند و خود کودک نقش فعالی در جریان این مداخلات ندارد؛ بنابراین، ممکن است کسب مهارت‌های زبانی، ارتباطات و تعاملات اجتماعی که مناسب زندگی روزمره کودک باشند، با تأخیر ایجاد شوند (محسنی‌اژیه و نوروزی، ۱۳۹۷). نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که اگرچه رویکرد تیچ تأثیر بسزایی در جهت حذف رفتارهای ناسازگار در کودکان طیف اتیسم دارد، اما اثربخشی آن بر عملکردهای شناختی، زبانی، ارتباطات، مهارت‌های حرکتی، زندگی روزمره و مهارت‌های سازگاری اجتماعی این کودکان ناچیز و یا اندک بوده است (ویرئس-اورتگا، آرنولد-ساریتپ، هیرد و فیلیپس، ۲۰۱۷). علاوه بر آن، ساپریهاتین و تارجیاه^۳ (۲۰۱۹) بیان می‌دارند که رویکرد تیچ، علی‌رغم تلاش‌هایی که برای اجرای آن از قبیل فراهم آوردن محیط فیزیکی و وسایل متناسب با نیازهای هر کودک با اختلال طیف اتیسم می‌شود، اثربخشی لازم را ندارد و لذا از لحاظ زمانی مقرون‌به‌صرفه نیست. نتایج یک مطالعه فراتحلیلی حاکی از آن بود که شواهد کافی برای حمایت از اثربخشی معنی‌دار

-
1. Schlosser and Wendt
 2. Virués-Ortega, Arnold-Saritepe, Hird and Phillips
 3. Suprihatin and Tarjiah

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۱۵

روش‌های تحلیل رفتار کاربردی، مدل شروع زود هنگام دنور و روش پکس بر سطح مهارتی کودکان طیف اتیسم در زمینه‌های رفتاری، زبانی، هوشی و تعاملات اجتماعی، وجود ندارد (یو، لی، لی و لیانگ^۱، ۲۰۲۰).

بنابر آنچه گفته شد، از طرفی وجود یک مداخله برای تقویت مهارت‌های ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسم، لازم است و از طرف دیگر، انتخاب یک مداخله که روند یک ارتباط طبیعی را در این کودکان تسهیل کند، ضروری است. علاوه بر آن، استفاده از مداخلات زود هنگام زمانی سودمند خواهند بود که بر نقش تعاملی والدین در فرایند اجتماعی شدن کودک تأکید کنند (ارباس و همکاران، ۲۰۲۰).

یکی از مداخلات زود هنگامی که بر شکل‌گیری ارتباط در محیط طبیعی و با کمک والدین تأکید دارد، برنامه هانن برای والدین^۲ است. برنامه هانن برای والدین، از جمله مداخلاتی است که به آموزش والدین پرداخته تا از این طریق، آنان استراتژی‌های لازم را در تعامل و ارتباط با کودکان بکار گیرند؛ به عبارت دیگر، به والدین می‌آموزد که چگونه راهبردهای لازم برای بهبود مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی فرزندشان را در طول یک برنامه روزانه، به اجرا درآورند (آکاموگلو و میدن^۳، ۲۰۱۸). این برنامه که برای کودکان خردسال طراحی شده است به والدین آموزش می‌دهد درک بهتری از ویژگی‌های کودک با اختلال طیف اتیسم خود داشته باشند، ترجیحات، علایق و نیازهای او را بهتر بشناسند، چگونه از راهبردهای تنظیم احساسات برای تعاملات روزانه با کودک استفاده کنند، چگونه شروع تعامل و تداوم آن را به فرزندشان بیاموزند، نحوه استفاده از کتاب‌ها، اسباب‌بازی‌ها و وسایل کمکی در ارتباط با کودک اتیسم را در جهت بهبود مهارت‌های ارتباطی آنان بیاموزند و به‌طور کلی زمینه حضور آنان در اجتماع و در تعامل با دیگران را فراهم آورند (ارباس و همکاران، ۲۰۲۰). از آنجا که این رویکرد مداخله‌ای، مبتنی بر محیط طبیعی و سیستم خانوادگی کودک بوده و والدین را به‌عنوان اصلی‌ترین تسهیل‌کنندگان

-
1. Yu, Li, Li and Liang
 2. Hanen parent program
 3. Akamoglu and Meadan

رشد مهارت‌های ارتباطی در کودکان می‌شناسد، می‌تواند آموزش را از حالت مصنوعی بودن خارج کرده و قدرت تعمیم این مهارت‌ها را در کودکان با اختلال طیف اتیسم افزایش دهد، بنابراین ممکن است ضعف‌های مداخلاتی که در بالا به آن‌ها اشاره شد را پوشش دهد.

از آنجا که کودکان با اختلال طیف اتیسم در مهارت‌های ارتباطی با مشکل مواجه هستند و با عطف نظر به اینکه بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، به نظر می‌رسد تاکنون در ایران مداخله‌ی زود هنگامی که بتواند ارتباط طبیعی را با توجه به ویژگی‌های خاص این کودکان مدنظر قرار داده و فرایند تبادلی و تعاملی با محیط اطراف را با تکیه بر آموزش والدین، فراهم آورد خلأ وجود دارد، پژوهش حاضر درصدد است تا این خلأها را مطمح نظر قرار دهد و مداخله‌ای زود هنگام را با توجه به این شرایط معرفی کند. علاوه بر آن با توجه به اینکه به نظر می‌رسد تاکنون به صورت نظام‌مند اثربخشی برنامه والدین هانن و تأثیر آن بر مهارت‌های اجتماعی، تعاملی و زبانی کودکان با اختلال طیف اتیسم بررسی نشده باشد، لذا مسئله‌ی اصلی پژوهش حاضر، ارزیابی نظام‌مند پژوهش‌هایی است که اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی مبتنی بر رویکرد هانن را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

روش

این پژوهش با روش مروری نظام‌مند^۱ انجام شد و با استفاده از الگوی پریسما^۲ یافته‌های پژوهش‌های مرتبط با متغیرهای پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفت.

فرایند انتخاب و جمع‌آوری داده‌ها: در مرحله‌ی اول، به منظور جمع‌آوری داده‌ها، کلیه‌ی مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط پژوهشی که در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر فارسی و خارجی شامل ساینس دایرکت، سیج‌پاب، پایگاه اطلاع‌رسانی اریک، پابمد، کتابخانه آنلاین ویلی، اسپرینگر، مرکز ملی اطلاعات بیوتکنولوژی، مرکز اطلاعات جهانی پروکوست، پایگاه مجلات تخصصی نور، پایگاه مرکز اطلاعات علمی، مگ‌ایران و

1. systematic review

2. preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses (PRISMA)

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۱۷

ایران‌داک منتشر شده بودند، جستجو شد. به عبارتی دیگر، با ترکیب کلیدواژه‌هایی از قبیل اختلال طیف اتیسم، مهارت‌های ارتباطی، مداخلات زود هنگام، برنامه والدین هانن، تمامی مقالاتی که در بازه‌ی زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۲ توسط این پایگاه‌های اطلاعاتی منتشر شده بود، شناسایی شد. لازم به ذکر است تمامی منابع مرتبط موجود در این مقالات نیز مورد بررسی قرار گرفت. پس از جستجوی اولیه‌ی پیشینه‌ی پژوهشی، تمامی این مقالات شناسایی شده، از طریق بررسی عنوان و چکیده‌ی آنان، غربال و مقالات غیرمرتبط یا با منابع تکراری حذف گردیدند. سپس با توجه به ملاک‌های ورود و خروج به پژوهش، برای شناسایی دقیق‌تر پژوهش‌های واجد شرایط، متعاقباً متن کامل تمامی این مقالات توسط دو داور، بازبینی و مورد ارزیابی قرار گرفت.

معیارهای ورود و خروج به پژوهش: تمامی پژوهش‌هایی که واجد معیارهای زیر می‌بودند در این بررسی گنجانده شده‌اند: (۱) ارتباط طبیعی بین اتیسم و والد را بررسی می‌کردند؛ (۲) کودکان مبتلا به اختلال طیف اتیسم در سنین بین ۱ تا ۶ سال را شامل می‌شدند؛ (۳) از رویکرد مداخله‌ی زود هنگام استفاده کرده بودند؛ (۴) به بررسی برنامه والدین هانن پرداخته‌اند؛ (۵) در مجلات معتبر علمی چاپ شده بودند. معیارهای خروج از پژوهش نیز شامل موارد زیر می‌شد: (۱) مطالعات غیرمداخله‌ای از قبیل پژوهش‌های مروری؛ (۲) مقالات چاپ شده در کنفرانس‌ها یا مجلات غیرمعتبر؛ (۳) پژوهش‌هایی که با اهداف و نتایج نامرتبط انجام شده‌اند (مثلاً استفاده از مداخلات زود هنگام برای رفتارهای کلیشه‌ای و محدود، مهارت‌های حرکتی، مهارت‌های تحصیلی)؛ (۴) عدم دسترسی به متن کامل مقاله یا اطلاعات لازم.

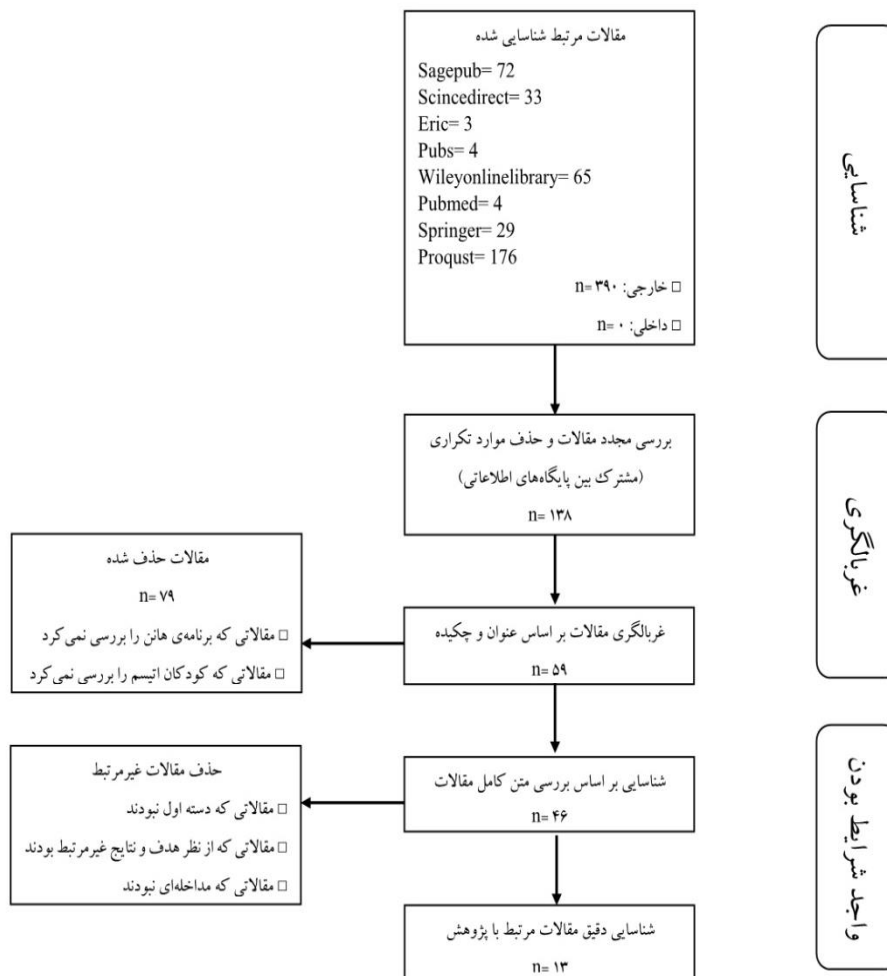
استخراج داده‌ها: داده‌ها و اطلاعات تمامی مطالعات واجد شرایط از نظر نویسندگان، سال انتشار، نوع مطالعه، تعداد شرکت کنندگان (حجم نمونه)، کشوری که در آن داده‌ها جمع‌آوری شده‌اند، ویژگی‌های سنی، جنسیتی، ابزارهای مورد استفاده، تعداد جلسات مداخله‌ای، سایر نتایج و یافته‌های پژوهشی استخراج و گزارش شد.

خطر سوگیری در مطالعات: به منظور پرهیز از خطر سوگیری مطالعات گنجانده شده

در پژوهش حاضر، از ابزار ارزیابی کیفیت مطالعات کمی «کارآمدی و سلامت عمومی پروژه‌های عملی-ای پی‌اچ‌پی پی^۱ استفاده شد (ای پی‌اچ‌پی پی، ۱۹۹۸)؛ به عبارت دیگر ای پی‌اچ‌پی پی یک ابزار استاندارد است که کیفیت مطالعات را بر اساس شش ملاک: سوگیری در انتخاب، طراحی مطالعه، عوامل مخدوش‌کننده، کور بودن، روش جمع‌آوری داده‌ها و کناره‌گیری و خارج شدن از پژوهش مورد ارزیابی قرار می‌دهد. لازم به ذکر است که دامنه‌ی این ابزار سه‌درجه‌ای بوده و مطالعات را بر اساس قوی (نمره ۳)، متوسط (نمره ۲) یا ضعیف (نمره ۱) رتبه‌بندی می‌کند (کریج، تنیوتا، دی‌گیاکومو، تراباسا و کاستابیل^۲، ۲۰۲۱). در پژوهش حاضر، دو داور با استفاده از این ابزار، به رتبه‌دهی مطالعات گنجانده شده پرداختند. سپس سطح توافق میان ارزیابان با ضریب کاپا اندازه‌گیری شد.

1. Effective Public Health Practice Project (EPHPP)
2. Craig, Tenuta, De Giacomo, Trabacca and Costabile

نمودار ۱. فلوجارت فرایند بررسی و انتخاب مقالات

یافته‌ها

همان‌طور که در نمودار ۱ آمده است، پس از بررسی‌های صورت گرفته، تعداد ۳۹۰ پژوهش در بازه‌ی زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۲ شناسایی شد که پس از حذف موارد تکراری، ۱۳۸ مورد باقی ماند. بعد از آن، عناوین و چکیده کلیه پژوهش‌ها مورد بررسی قرار گرفت که همین امر منجر به حذف ۷۹ پژوهش نامرتبط گردید. در مجموع ۵۹ پژوهش به مرحله‌ی

بررسی کامل متن وارد شدند که پس از بررسی معیارهای ورود و خروج، تعداد ۴۶ پژوهش مجدداً حذف شد و در نهایت ۱۳ پژوهش مرتبط با مطالعه‌ی حاضر شناسایی گردید.

جدول ۱. خلاصه ویژگی‌های اصلی مطالعات موجود

نویسندگان، سال انتشار	هدف	نوع مطالعه	تعداد شرکت‌کنندگان	کشور	گروه سنی	ابزار اندازه‌گیری تشخیصی**	ابزار اندازه‌گیری پژوهشی***	روش تحلیل آماری
گارت، دیویدسون و ایدی ^۱ (۲۰۲۲)	بررسی اثربخشی برنامه هانن والدین بر تعاملات والد و کودک* ASD به‌صورت راه دور	آمیخته (کمی و کیفی)؛	۱۱ کودک (۹ پسر و ۲ دختر) و والدینشان	استرالیا، ۲ نفر از نیوزیلند، ۱ نفر از پرتقال و اروگوئه	۲ تا ۷ سال	نسخه دوم مقیاس پاسخگویی اجتماعی (SRS-2)؛ رفتار سازشی و اینلند (VABS)؛ مقیاس تحول زبان رینل (NRDLS)	شاخص استرس فرزندپروری (PSI)؛ نظرسنجی آنلاین والدین (OPS)؛ آزمون محقق ساخته‌ی ارزیابی اثربخشی برنامه بیشتر از کلمات هانن	مرحله کیفی: تحلیل محتوای جهت‌دار مرحله کمی: آزمون t وابسته
لوک، کیو و تو ^۲ (۲۰۲۱)	بررسی اثربخشی برنامه هانن بر مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی کودکان ASD	مطالعه هم‌گروه‌ی (کارآزمایی بالینی)	۳۱ کودک و والدینشان (۲۵ مادر و ۶ پدر)	هنگ‌کنگ	۲ تا ۷ سال	N/A****	مقیاس ارتباط و رفتار نمادین (CSBS)؛ نسخه‌ی چینی مقیاس احساس شایستگی والدین (C-PSOC)	تحلیل کواریانس تک‌متغیری (ANCOVA)
اریاس، اوزب و کاک‌ایسن (۲۰۲۰)	بررسی تأثیر برنامه والدین هانن بر خودکارآمدی، حالات عاطفی و حمایت اجتماعی ادراک‌شده	آزمایشی	۱۴ کودک (۴ دختر و ۱۰ پسر) و والدینشان	ترکیه	۲ تا ۴ سال	مصاحبه روان‌پزشکی بر اساس DSM-5	مقیاس رتبه‌بندی رفتاری توسط مادر (MBRS)؛ شاخص ارزیابی خودکارآمدی وظایف فرزندپروری (SFPTI)؛ فرم کوتاه شاخص استرس فرزندپروری (PSI-SF)؛	آزمون ویلکا کسون

1. Garnett, Davidson and Eadie

2. Lok, Qi and To

نویسندگان، سال انتشار	هدف	نوع مطالعه	تعداد شرکت‌کنندگان	کشور	گروه سنی	ابزار اندازه‌گیری تشخیصی**	ابزار اندازه‌گیری پژوهشی***	روش تحلیل آماری
	والدین و بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی و رشد زبان کودکان ASD						پرسشنامه اضطراب حالت- صفت (STAI)؛ پرسشنامه افسردگی بک (BDI)؛ مقیاس چندبعدی حمایت اجتماعی ادراک‌شده (MSPSS)؛ مقیاس رتبه‌بندی رفتار کودک (CBRS)؛ نظرسنجی تحول زبان (LDS)؛ آزمون تحول زبان اولیه (TELD-3)	
سوکمام، سینگ و واندورت ^۱ (۲۰۱۷)	بررسی اثربخشی برنامه هانن بر راهبردهای تعاملی والد-کودک، رشد وازگانی و مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی کودکان ASD	شبه آزمایشی	۳۱ خانوادگی دارای کودک ASD (۳۷) پسر و ۴ دختر	مالزی	۲۹ تا ۴۲ ماه	N/A	VABS؛ چک‌لیست تحول ارتباطی مک آر تور (MCIDI)؛ پرسشنامه خودارزیابی والدین (-PSE)؛ مقیاس ارزیابی جوی و فان (JAFA)	آزمون t وابسته
دی کارلوس ایلا و باکسائولی فورته ^۲ (۲۰۱۶)	به‌کارگیری برنامه والدین هانن جهت بهبود عملکرد مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی و شناختی	مطالعه موردی	یک دختر	اسپانیا	۴ سال و ۴ ماه	معاینات پزشکی	ارزیابی تشریحی و عملکردی؛ سیاهه تحولی باتل (BDI)؛ نیمرخ تحولی مقیاس‌های ارتباطی و رفتار نمادین (CSBC-DP)	ارزیابی توصیفی

1. Sokmum, Singh and Vandort
2. De Carlos Isla and Baixauli Fortea

روش تحلیل آماری	ابزار اندازه‌گیری پژوهشی***	ابزار اندازه‌گیری تشخیصی**	گروه سنی	کشور	تعداد شرکت‌کنندگان	نوع مطالعه	هدف	نویسندگان، سال انتشار
حذف لیستی و جانمایی چندگانه	PSI-SF؛ مقیاس مرکز اپیدمیولوژیک مطالعات افسردگی (CES-D)	ابزار غربالگری اتیسم در کودکان دوساله (STAT)؛ مقیاس یادگیری اولیه مولن (MSEL)؛ VABS-2	۱۵ تا ۲۵ ماه	N/A	۶۲ کودک (۵۱ پسر و ۱۱ دختر) و والدینشان	کازمایی تصادفی کنترل‌شده (آزمایش ی)	ارزیابی اثربخشی برنامه والدین هانن بر استرس فرزندپروری والدین آنان در مقایسه با سطح افسردگی والدین	لیبرمن-بتز و همکاران ^۱ (۲۰۱۴)
رگرسیون سلسله مراتبی و t مستقل	مقیاس مهارت‌های اجتماعی اولیه (ESCS)؛ طرز بازی آزاد والد-کودک (PCFP)؛ مصاحبه با والدین برای اتیسم-نسخه کلینیکی (PIA-CV)	STAT MSEL ADOS VABS	۱۵ تا ۲۵ ماه	ایالت‌های جنوبی، جنوب شرقی و شمال شرقی آمریکا	۶۲ کودک (۵۱ پسر و ۱۱ دختر) همراه با والدین	کازمایی تصادفی کنترل‌شده (آزمایش ی)	بررسی اثربخشی برنامه والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی کودکان ASD	کارترو و همکاران (۲۰۱۱)
مصاحبه نیمه‌ساختار یافته	پرسشنامه محقق ساخته ارزیابی درمان	پردازشگر دیجیتال زبان؛ مقیاس محقق ساخته ارزیابی استفاده از برنامه هانن	۲۸ تا ۳۷ ماه	کالیفرنیا	۴ والد	مطالعه موردی چندگانه (گروه‌ها ی کانونی)	ارزیابی تأثیر آموزش‌های برنامه هانن بر کودکان ASD از دیدگاه والدین	پترسون و اسمیت ^۲ (۲۰۱۱)
ارزیابی توصیفی	مقیاس رفتار ارتباطی نمادین-نیمرخ تحولی (MCDI)؛ (CSBS-DP)؛ نظرسنجی از والدین	N/A	۳۷ تا ۶۹ ماه	آمریکا	۴ کودک و خانواده‌هایشان (هم پدر و هم مادر)	دو مطالعه مقدماتی	بررسی تأثیر آموزش برنامه هانن والدین بر تسهیل ارتباط و	پرلوک، کالبون، موریس و پلات ^۳ (۲۰۱۱)

1. Lieberman-Betz and et al
2. Patterson and Smith
3. Prelock, Calhoun, Morris and Platt

نویسندگان، سال انتشار	هدف	نوع مطالعه	تعداد شرکت کنندگان	کشور	گروه سنی	ابزار اندازه‌گیری تشخیصی**	ابزار اندازه‌گیری پژوهشی***	روش تحلیل آماری
	توجه اشتراکی خردسالان ASD							
ونکر، مک‌دافی و ویسمر ^۱ (۲۰۱۱)	بررسی اینکه آیا والدین خردسالان ASD می‌توانند نحوه‌ی پاسخگویی کلامی را به منظور تسهیل رشد زبان این کودکان یاد گرفته و اجرا کنند؟	مطالعه طولی	۱۴ کودک و والدینشان (۱۳ کودک و یک کودک مشکوک به ASD)	ایالت ویسکانسین آمریکا	۲۸ تا ۶۸ ماه	مقیاس مشاهده‌ی تشخیصی اتیسم (ADOS)	مقیاس زبان پیش دبستانی (PLS-4)؛ مقیاس درک شنیداری و ارتباط بیانی (ACEC)؛ چک‌لیست تحول ارتباطی (CDI)؛ MSEL	مشاهده‌ی باساختار؛ آزمون دو جمله‌ای و آزمون ویلکا کسون
گیرولامتو، ساسمن و ویترمن ^۲ (۲۰۰۷)	توصیف نتایج شرکت والدین و کودکان با اختلال طیف اتیسمشان در برنامه والدین هانن	مطالعه موردی چندگانه	۳ کودک (۲ پسر و ۱ دختر) و مادرانشان	کانادا	۲۸ تا ۳۰ سال	ADOS	مشاهده‌ی ویدیویی تعامل والد-کودک؛ MCDI؛ VABS	ارزیابی توصیفی
مک‌کانکی، راندل، هامال و کوآتر ^۳ (۲۰۰۵)	ارزیابی برنامه هانن به منظور بررسی تأثیر آن بر درک والدین از ویژگی‌های کودک ASD و بررسی تأثیر ناشی از این آموزش‌ها	آزمایشی کنترل شده	۵۱ کودک و والدینشان (۴۹ مادر و ۲ پدر)	انگلستان شمال شرقی	۲ تا ۴ سال	مصاحبه تشخیصی اتیسم (-ADI)؛ ADOS؛ (R)	پرسشنامه غربالگر رفتاری (BSQ)؛ JAF؛ پرسشنامه منابع و استرس (QRS-F)؛ پرسشنامه احساسات والدین (PFQ)؛ MCDI	رگرسیون چندمتغیره

1. Venker, McDuffie and Weismer
2. Girolametto, Sussman and Weitzman
3. McConachie, Randle, Hammal and Couteur

نویسندگان، سال انتشار	هدف	نوع مطالعه	تعداد شرکت‌کنندگان	کشور	گروه سنی	ابزار اندازه‌گیری تشخیصی**	ابزار اندازه‌گیری پژوهشی***	روش تحلیل آماري
	بر تسهیل ارتباط اجتماعی با فرزندانشان							
سورنسن (۱۹۹۲)	بررسی اثربخشی برنامه والدین هانن بر تعاملات والد کودک و مهارت‌های زبانی	مورد- منفرد	۲ پسر با ASD* والدینشان (پدر و مادر)	کانادا	۶ تا ۷ سال	N/A	N/A	ارزیابی توصیفی (گزارش والدین)

* تمامی پژوهش‌ها کودکان با اختلال طیف اتیسم (ASD) را شامل می‌شدند.
 ** The Social Responsiveness Scale, Second Edition(SRS-2); The Vineland Adaptive Behaviour Scales(VABS); The New Reynell Developmental Language Scales (NRDLS); Screening Tool for Autism in Two-year-olds (STAT); the Mullen Scales of Early Learning (MSEL); The Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS); Autism Diagnostic Interview (ADI-R).
 *** Parenting stress index-short form (PSI-SF); Online parent survey (OPS); the communication and symbolic behavior scales (CSBS); The Chinese version of the parenting sense of competence scale (C-PSOC); Maternal behavior rating scale (MBRS); The self-efficacy for parenting tasks index (SFPTI); State-trait anxiety inventory (STAI); Beck Depression Inventory (BDI); Multidimensional scale of perceived social support (MSPSS); Child behavior rating scale (CBRS); Language development survey (LDS); Test of early language development third edition (TELD-3); the MacArthur-Bates Communicative Development Inventory (MCDI); the Parent Self-Evaluation Questionnaire (PSE-Q); The Joy and Fun Assessment (JAFA); The Battelle developmental inventory (BDI); The Communication and Symbolic Behavior Scales Developmental Profile (CSBS-DP); Center for Epidemiologic Studies Depression Scale (CES-D); Parent Interview for Autism-Clinical Version (PIA-CV); the Early Social Communication Scales (ESCS); Parent-child free play procedure (PCFP); Preschool Language Scale, 4th Edition (PLS-4); Auditory Comprehension and Expressive Communication (ACEC); Communicative Development Inventory (CDI); The Behavior Screening Questionnaire (BSQ); The Questionnaire on Resources and Stress (QRS-F); The Parent Feelings Questionnaire (PFQ)
 **** در دسترس نیست (not available).

ویژگی‌ها و روش‌شناسی پژوهش: در جدول ۱، مشخصات کلی و ویژگی‌های روش‌شناختی اصلی تمامی پژوهش‌ها بررسی شده است. تمامی این پژوهش‌ها به بررسی برنامه‌ی بیشتر از کلمات هانن^۱ برای کودکان خردسال با اختلال طیف اتیسم می‌پرداختند. در واقع، مشخص شد از میان برنامه‌ی والدین هانن، برنامه بیشتر از کلمات، ویژه‌ی کودکان

1. Hanen more than word program (HMTW)

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۲۵

با اختلال طیف اتیسم است. همچنین در کلیه‌ی این پژوهش‌ها، والدین و کودکان ۱۵ ماهه تا ۶ ساله حضور داشتند که البته تنها والدین تحت آموزش‌های این برنامه قرار می‌گرفتند؛ به عبارت دیگر، والدین پس از فراگیری این آموزش‌ها، آن‌ها را با فرزندان خود مورد استفاده قرار می‌دادند.

از میان پژوهش‌های مرتبط شناسایی‌شده، ۷ پژوهش به صورت آزمایشی و شبه‌آزمایشی (۵۳.۸۵ درصد) انجام شده است که ۱ مورد آن‌ها به روش آمیخته بود. ۴ پژوهش موردی (۳۰.۷۷ درصد)، ۱ پژوهش موضوع-منفرد (۷.۷ درصد) و ۱ پژوهش هم به روش طولی (۷.۷ درصد) انجام گرفته است.

یافته‌های مطالعه حاضر نشان داد که روش نمونه‌گیری این پژوهش‌ها متفاوت بوده و به‌غیر از ۴ مورد، مابقی از روش نمونه‌گیری غیرتصادفی در دسترس استفاده کرده‌اند. مقیاس تشخیصی برای شناسایی کودکان با اختلال طیف اتیسم متنوع بود، اما در بیشتر پژوهش‌ها (۵ مورد) از مقیاس مشاهده تشخیصی اتیسم (ADOS) استفاده شده است. دیگر مقیاس‌های تشخیصی شامل رفتار سازشی و اینلند (VABS)، مصاحبه تشخیصی بر اساس DSM-5، ابزار غربالگری اتیسم در کودکان دوساله (STAT)، مصاحبه تشخیصی اتیسم (ADI-R) و برخی مقیاس‌های رشدی دیگر می‌شد. لازم به ذکر است در ۴ پژوهش اطلاعاتی راجع به روش تشخیصی این اختلال به دست نیامد. ابزارهای گردآوری اطلاعات هم متنوع بود که اکثراً به ارزیابی ویژگی‌های تحولی مهارت‌های ارتباطی، اجتماعی و زبانی این کودکان می‌پرداختند. علاوه بر آن، برخی ابزارها نیز جهت اندازه‌گیری مهارت‌های تعاملی والد-کودک و ویژگی‌های عاطفی والدین (استرس، اضطراب و افسردگی) مورد استفاده قرار گرفته بودند.

جدول ۲. نتایج ارزیابی کیفیت مطالعات بر اساس ای‌اچ‌بی‌پی‌آی

ادزیابی کلی	کناره‌گیری و خارج شدن از پژوهش	روش جمع‌آوری داده‌ها	کور بودن	عوامل مخدوش‌کننده	طراحی مطالعه	سوگیری در انتخاب	نویسنده و سال انتشار
۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱	گارنت، دیویدسون و ایدی (۲۰۲۲)
۳	۲	۲	۲	۳	۲	۳	لوک، کیو و تو (۲۰۲۱)
۲	۲	۲	۲	۲	۱	۲	ارباس، اوزب و کاک‌ایسن (۲۰۲۰)
۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	سوکمام، سینگ و واندورت (۲۰۱۷)
۱	۱	۱	۲	۱	۱	۱	دی کارلوس ایسلا و باکساتولی‌فورتیا (۲۰۱۶)
۲	۳	۲	۱	۲	۲	۲	لیبرمن-بتر و همکاران (۲۰۱۴)
۳	۳	۲	۳	۲	۳	۳	کارتز و همکاران (۲۰۱۱)
۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	پترسون و اسمیت (۲۰۱۱)
۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	پرلوک، کالبون، موریس و پلات (۲۰۱۱)
۲	۲	۱	۱	۱	۲	۲	ونکر، مک‌دافی و ویسمر (۲۰۱۱)
۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	گیرولامتو، ساسمن و ویتزمن (۲۰۰۷)
۳	۲	۳	۲	۲	۳	۳	مک‌کانکی، راندل، هامال و کوآتر (۲۰۰۵)
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	سورنسن (۱۹۹۲)

کیفیت پژوهش‌های شناسایی‌شده که نتایج آن در جدول ۲ آمده است، توسط دو ارزیاب با تخصص در حوزه‌ی روان‌سنجی، موردبررسی قرار گرفت و در پایان سطح توافق بین ارزیابان با ضریب کاپا، ۰/۹۲ به دست آمد. بر این اساس، ۳ مقاله با کیفیت خوب، ۵ پژوهش با کیفیت متوسط و ۵ مقاله با کیفیت پایین گزارش شدند؛ به عبارت دیگر، پژوهش‌هایی که رتبه‌ی پایین را کسب کردند، بیشتر به دلیل محدودیت در روش پژوهشی، اندازه‌ی نمونه و روش جمع‌آوری داده‌ها بود که مانع از تعمیم نتایج به جامعه افراد با اختلال طیف اتیسم می‌شد.

جدول ۳. خلاصه‌ی یافته‌های پژوهشی

نتیجه‌گیری	اندازه اثر	یافته استنباطی		یافته توصیفی		نویسنده و سال انتشار
		سطح معنی‌داری	تحلیل آماری	بعد از مداخله	قبل از مداخله	
یافته‌ها نشان داد که برنامه بیشتر از کلمات هانن از راه دور می‌تواند مؤثر واقع شود و هزینه‌های زمانی و مالی را کاهش دهد. از این طریق بینش والدین نسبت به تعامل، یادگیری و رفتار خود و فرزندان‌شان ارتقا یافت. همچنین بهبودهایی در زمینه‌ی ارتباطات، پاسخگو بودن تعامل و بازی کردن در کودکان ASD گزارش شد؛ اما بر استرس والدین تأثیر چندانی نداشت.	PSI-4 (0.22)	PSI-4 (p=0.460)	PSI-4 (t=0.772)	M= 292.00 SD= 29.21	M= 299.60 SD= 37.65	گارنت، دیویدسون و ایدی (۲۰۲۲)
نتایج نشان داد که برنامه هانن می‌تواند بر مهارت‌های ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسمی که والدین‌شان از احساس شایستگی بالاتری برخوردارند، تأثیر مطلوب داشته باشد.	CSBS (0.16) C- PSOCE (0.44)	CSBS (p= 0.03) C- PSOCE (p= 0.038)	CSBS (F= 5.35) C- PSOCE (F= 4.69)	CSBS (M= 72.31, SD= 15.85) C- PSOCE (M= 29.08, SD= 4.47)	CSBS** (M= 65.96, SD= 16.44) C- PSOCE (M= 26.12, SD= 3.56)	لوک، کیو و تو (۲۰۲۱)
نتایج حاکی از تأثیر برنامه هانن بر خودکارآمدی، اضطراب و استرس والدین بود. همچنین بر رابطه تعاملی والد-کودک و عملکرد زبانی و رفتارهای تعاملی کودکان ASD مؤثر	SFPTI (0.81) STAI (1.09) PSI-SF (1.09) BDI (0.74) MSPSS	SFPTI (p= 0.019) STAI (p= 0.019) PSI-SF (p= 0.035) BDI (p=	SFPTI (- 2.355) STAI (- 2.355) PSI-SF (- 2.104)	SFPTI (M= 115.00, SD= 11.85) STAI (M= 30.36, SD=	SFPTI (M= 100.79, SD= 11.87) STAI (M= 36.86, SD=	ارباس، اوزب و کاک‌ایسن (۲۰۲۰)

نتیجه گیری	اندازه اثر	یافته استنباطی		یافته توصیفی		نویسنده و سال انتشار
		سطح معنی داری	تحلیل آماری	بعد از مداخله	قبل از مداخله	
است. نتیجه گیری اینکه که برنامه هانن می تواند با تأثیر بر والدین به عنوان مراقبان اصلی کودک موجب بهبود عملکرد کودک کان ASD شود.	(0.87)	0.441) MSPSS (p= 0.861)	BDI (- 0.77) MSPSS (- 0.175)	6.11) PSI-SF (M= 251.71, SD= 31.79) BDI (M= 8.00, SD= 5.83) MSPSS (67.21, SD= 17.11)	6.48) PSI-SF (M= 280.50, SD= 20.72) BDI (M= 9.00, SD= 3.70) MSPSS (65.86, SD= 13.18)	
نتایج حاکی از ارتقای سطح تعامل پاسخگومحور والدین بود. این اثربخشی در طول زمان ادامه داشت. علاوه بر آن، موجب توانمندسازی والدین؛ ارتقای مهارت های ارتباطی و زبانی کودک با اختلال طیف اتیسم	VABS (0.46) MCDI (0.07) PSE-Q (0.1) JAFA (0.6)	VABS (p< 0.01) MCDI (p< 0.01) PSE-Q (p< 0.01) JAFA (p< 0.01)	VABS (5.37) MCDI (3.54) PSE-Q (8.80) JAFA (7.29)	VABS (M= 159.00, SD= 64.27) MCDI (M= 233.19, SD= 203.96) PSE-Q (M= 6.94, SD= 0.25) JAFA (M= 27.12, SD= 2.22)	VABS (M= 124.13, SD= 59.50) MCDI (M= 153.19, SD= 168.57) PSE-Q (M= 2.13, SD= 1.46) JAFA (20.25, SD= 4.80)	سوکمام، سینگ و واندورت (۲۰۱۷)
برنامه هانن موجب بهبود عملکرد تعاملی و ارتباطی می شود. همچنین بر مهارت های اجتماعی و رفتار نمادین تأثیرگذار بوده است.	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	دی کارلوس ایسلا و باکسائولی فورتیا (۲۰۱۶)

محمود شهریاری نسبت به قبل از مداخله افزایش داشته است. لازم به ذکر است که برای کودک چهارم این ارزیابی‌های صورت نگرفت؛ بدین علت که این کودک قبل از شروع مداخله مهارت‌های کلامی قابل توجهی داشت. والدین نیز گزارش کردن که شرکت در جلسات این برنامه برای یادگیری افزایش ارتباطات و نحوه‌ی بازی با کودکان مفید و ثمربخش است. گبرولامتو و همکاران (۲۰۰۷) نیز متوجه شدند که در سه کودک مورد ارزیابی، تعامل والد-کودک ارتقا یافته است. همچنین در کودک اول، دوم و سوم در خزانه‌ی لغات (به ترتیب کودکان، یادگیری ۴۴، ۳۷ و ۲۰۹ کلمه جدید) و مشارکت کلی در تعاملات اجتماعی (به ترتیب از ۵۳ به ۷۴، از ۳۱ به ۸۸ و از ۱۸ به ۳۷) افزایش صورت گرفته است. سورنسون (۱۹۹۲) نیز گزارش کرد که اگرچه این مداخله بر ارتباط هر دو کودک تأثیر داشته است، اما در یکی از آن‌ها هیچ بهبودی در مهارت‌های زبانی مشاهده نشد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از مطالعه حاضر بررسی تأثیر برنامه‌ی والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی و زبانی کودکان با اختلال طیف اتیسم بود که به صورت مروری نظام‌مند انجام گرفت؛ به عبارت دیگر پژوهش حاضر سعی بر آن داشت تا به صورت نظام‌مند مداخله‌ی زود هنگامی تحت عنوان برنامه‌ی بیشتر از کلمات که مرکز تحولی گفتار و زبان کودکان هانن، ویژه‌ی خردسالان با اختلال طیف اتیسم، طراحی کرده است را مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد. بر همین اساس، پژوهش‌هایی که تنها به بررسی اثربخشی این برنامه پرداخته بودند، شناسایی و مورد ارزیابی قرار گرفتند.

بر اساس ارزیابی‌های انجام شده، می‌توان نتیجه گرفت تمامی پژوهش‌هایی که اثربخشی برنامه‌ی بیشتر از کلمات هانن را مورد بررسی قرار داده‌اند، یا رویکردی کمی از قبیل کازآمایی بالینی (آزمایشی) را اتخاذ کرده‌اند و یا از روش‌های کیفی همچون گروه‌های کانونی و مطالعه‌ی موردی بهره برده‌اند. در همین راستا، نتایج پژوهش‌های کمی گارنت و همکاران (۲۰۲۲)، لوک و همکاران (۲۰۲۱)، سوکام و همکاران (۲۰۱۷)،

کارتر و همکاران (۲۰۱۱) و ونکر و همکاران (۲۰۱۱) همسو بودند؛ به عبارت دیگر، نتایج این پژوهش‌ها حاکی از اثربخشی مثبت برنامه بیشتر از کلمات هانن بر مهارت‌های ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسم است. هرچند به‌جز پژوهش ونکر و همکاران (۲۰۱۱) که اندازه‌ی اثر آن متوسط بود، مابقی این پژوهش‌ها با اندازه اثر ضعیف گزارش شدند و این مسئله ناشی از ضعف در حجم نمونه و روش‌های گردآوری اطلاعات بود. در پژوهش‌های کیفی نیز نتایج پژوهش دی کارلوس ایسلا و باکسانولی فروتیا (۲۰۱۶)، پرلوک و همکاران (۲۰۱۱) و سورنسون (۱۹۹۲) نیز همسو بود. در تبیین نتایج این پژوهش‌ها می‌توان گفت وقتی والدین اطلاعات و آگاهی لازم را درباره‌ی ویژگی‌های ارتباطی متناسب با سن این کودکان به دست می‌آورند، قادر می‌شوند به تدریج در شکل‌گیری این توانایی‌ها به فرزندانشان کمک می‌کنند. درواقع، آگاهی پیدا کردن آنان از ویژگی‌های کودک، ممکن است درنهایت به والدین کمک کند تا اهداف واقعی و متناسب‌تری را برای ارتباط و تعامل اجتماعی کودکان تعیین کنند. علاوه بر این، ارائه راهبردهای مفید و قابل‌اجرا، والدین را قادر می‌سازد تا به راحتی آن‌ها را با فرزند خود در خانه به اجرا درآورند. همچنین با مشارکت فعال والدین در روند درمان، کودکان با اختلال طیف اتیسم حمایت بیشتری را در جهت رشد زبان و ارتباطات خود دریافت می‌کنند (لوک و همکاران، ۲۰۲۱). با این وجود، کارتر و همکاران (۲۰۱۱) نشان دادند که برنامه‌ی بیشتر از کلمات هانن، برای کودکان با اختلال طیف اتیسمی که علاقه محدودتری نسبت به اشیاء دارند، کارایی بیشتری داشته است؛ به عبارت دیگر، کودکانی که علاقه‌ی آنان به اشیاء خاص کمتر است، بیشتر به این مداخله پاسخ داده‌اند؛ زیرا کودکانی که علاقه‌ی بیشتری به موضوعات خاص دارند، نیازمند حمایت بیشتری بوده و استراتژی‌های متفاوت‌تری را لازم داشتند. درواقع، در کنار توجه به سطح ارتباطی این کودکان، باید سطح علاقه به موضوع آنان نیز توجه شود. علاوه بر آن، سوکمام و همکاران (۲۰۱۷) نتیجه گرفتند مداخله‌ای که توسط والدین اجرا می‌شود می‌تواند به اندازه مداخله‌ای که درمانگران اجرا می‌کنند، مؤثر باشد؛ چراکه در گروه کنترلی که این پژوهشگران آنان را تحت مداخله‌ی کلینیکی قرار داده بودند، نسبت به

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۳۱

گروه آزمایشی که تحت برنامه بیشتر از کلمات هانن قرار داشتند، پیشرفت چندانی در مهارت‌های ارتباطی پیدا نکرده بودند. در واقع، آموزش از طریق والدین نسبت به آموزش توسط درمانگران، اثربخشی بیشتری داشت. با توجه به این نتایج، پژوهشگران خاطرنشان کردند مداخله‌ای که توسط والدین اجرا می‌شود، مزایایی دارد که ممکن است در سایر مداخلات نباشد. برای مثال امکان پیگیری و به کارگیری راهبردهای درمانی در طول شبانه‌روز و در زندگی واقعی روزمره بیشتر می‌شود و والدین در مدیریت رفتاری کودکان با اختلال طیف اتیسم تواناتر شده و الگوهای زبانی و ارتباطی در تبادلات طبیعی میان والد- کودک بهینه‌سازی و واقعی‌تر خواهد شد.

در مورد مهارت‌های تعامل اجتماعی و زبانی کودکان با اختلال طیف اتیسم نیز می‌توان نتیجه گرفت که برنامه بیشتر از کلمات هانن مؤثر است. در این زمینه نتایج پژوهش‌های لوک و همکاران (۲۰۲۱)، ارباس و همکاران (۲۰۲۰)، سوکام و همکاران (۲۰۱۷)، کارتر و همکاران (۲۰۱۱) ونکر و همکاران (۲۰۱۱) و مک کانکی و همکاران (۲۰۰۵) همسو گزارش شدند. با این وجود، نتایج پژوهش ارباس و همکاران (۲۰۲۰) با اندازه اثر قوی گزارش شد و مابقی تأثیر ضعیف تا متوسطی را در بهبود مهارت‌های تعامل اجتماعی و زبانی این کودکان نشان دادند. در پژوهش‌های کیفی نیز نتایج پژوهش‌های دی کارلوس ایسلا و باکسانولی فروتیا (۲۰۱۶)، پرلوک و همکاران (۲۰۱۱)، گیرولامتو و همکاران (۲۰۰۷) و سورنسون (۱۹۹۲) نیز همسو بودند. در همین راستا، ارباس و همکاران (۲۰۲۰) اشاره کردند که اثربخشی برنامه بیشتر از کلمات هانن به وضوح قابل تشخیص است؛ زیرا کودکانی که طی ۶ ماه ارزیابی، هیچ‌گونه پیشرفتی نداشته بودند، بعد از اجرای مداخله، عملکرد کلامی و اجتماعی آنان ارتقای چشم‌گیری داشت. در تبیین این نتایج، می‌توان به نظریه تبادلی^۱ اشاره کرد. براساس نظریه تبادلی، رشد مهارت‌های زبانی از طریق فرایند تعامل متقابل میان والدین و فرزندان اتفاق می‌افتد. وقتی کودکان با اختلال طیف اتیسم در یادگیری زبان مشکل داشته باشند، والدین نیاز دارند تا روش‌هایی را برای تعامل و

یاددهی مهارت‌های زبانی بیاموزند؛ بنابراین والدین با شرکت در این جلسات یاد می‌گیرند، چگونگی به نیازهای کودک خود پاسخگو باشند، گام‌های کسب و به‌کارگیری کلمات جدید را به‌طور واضح و قابل‌فهم اجرا کنند، چگونگی او را در معرض اطلاعات زبانی و اجتماعی قرار دهند و فرصت مناسب پردازش این اطلاعات را برای او درک و فراهم کنند و همچنین اقدامات بعدی جهت بسط مهارت‌های زبانی و اجتماعی (اینکه کی و کجا آن‌ها را بکار گیرند) را پیش‌بینی نمایند (ونکر و همکاران، ۲۰۱۱). علاوه بر آن، پس از آموزش‌های این مداخله، سبک ارتباطی والدین تغییر می‌کند و پاسخگویی آنان نسبت به درخواست‌ها و نیازهای کودک بیشتر شده و با درک بهتری به تعامل با او اقدام می‌کنند؛ به‌عبارت‌دیگر، قبل از مداخله والدین پاسخ‌های سریع، حمایت‌گرا و فاقد کلام بیشتری را به کار می‌بردند و فرصت برقرار کردن ارتباط را به کودک نمی‌دادند؛ اما پس از مداخله، آنان یاد گرفتند که بین وظایف حمایتی و رهنمودی خود تفاوت قائل شوند و بسته به ویژگی‌ها و شرایطی موقعیتی، فرصت تعامل اجتماعی بیشتری را برای کودک فراهم آوردند. همچنین آنان یاد گرفتند که چگونگی از طریق ارائه الگوهای کلامی و غیر کلامی، کودک را تدریجاً تشویق به گفتن کلمات و جملات نمایند (ارباس و همکاران، ۲۰۲۰).

علاوه بر آن، بر اساس نتیجه‌گیری پژوهش حاضر، می‌توان گفت که برنامه بیشتر از کلمات هانن بر رابطه و تعامل والد-کودک تأثیر مطلوبی دارد که در این زمینه نتایج پژوهش‌های لوک و همکاران (۲۰۲۱)، ارباس و همکاران (۲۰۲۰)، سوکام و همکاران (۲۰۱۷)، کارتر و همکاران (۲۰۱۱) و مک کانکی و همکاران (۲۰۰۵) همسو بود. در پژوهش‌های کیفی نیز نتایج دی کارلوس ایسلا و باکسانولی فروتیا (۲۰۱۶)، پترسون و اسمیت (۲۰۱۱)، پرلوک و همکاران (۲۰۱۱) و گیرولامتو و همکاران (۲۰۰۷) نیز همسو بودند. در تبیین این نتایج می‌توان به این مسئله اشاره کرد که ویژگی‌های کودک بر محیط و بر پاسخی که در ازای رفتاری که انجام می‌دهد، تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین والدین این کودکان کنش‌ها و واکنش‌های متفاوتی نسبت به سایر والدین کودکان عادی به لحاظ اجتماعی و ارتباطی، تجربه می‌کنند. اگر والدین بازخوردی از رفتار خود نسبت به

مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی...؛ محمدزاده و همکاران | ۳۳

فرزندشان دریافت نکنند، ممکن است بر رفتار و همچنین انگیزه‌ی آنان تأثیر منفی بگذارد؛ بنابراین لازم است علاوه بر درمانگران، والدین نیز جهت مدیریت و تعامل مناسب با کودک، استراتژی‌ها و راهبردهای مفیدی را بیاموزند و به کار ببرند (پترسون و اسمیت، ۲۰۱۱). علاوه بر آن، والدین ابراز داشتند که قبل از شرکت در این جلسات، احساس می‌کردند که نمی‌توانند با کودک خود تعامل یا بازی کنند، چراکه تجربیات قبلی آنان نشان داده بود که فرزندشان خودمحمور بوده و تمایلی در توجه نشان دادن به آنان نشان نمی‌دهد. همین موضوع، موجب احساس درماندگی بیشتری در والدین شده بود؛ اما با شرکت در این جلسات و یادگیری استراتژی‌های معرفی شده، توانسته بودند بر این احساس خود فائق آمده و سعی در تعامل برقرار کردن با کودک خود داشته باشند. آنان یاد گرفتند که سبک و مرحله‌ی تعاملی کودک با اختلال طیف اتیسم با کودکان عادی متفاوت است و باید با تکیه بر این تفاوت‌ها، تعامل و تبادل ارتباطی خود را تغییر دهند (مک کانکی و همکاران، ۲۰۰۵).

به‌طور کلی، در جریان مداخلات مبتنی بر رویکرد هانن، والدین یاد می‌گیرند در جریان مشارکت اجتماعی با کودک، تعاملات میان خود و او را تفسیر کرده و به تلاش‌های ارتباطی او معنا بخشند. در برنامه بیشتر از کلمات هانن، والدین یاد می‌گیرند برای پرورش دو مهارت اصلی توجه اشتراکی و مهارت‌های عمل‌گرایانه ارتباطی در خردسالان طیف اتیسم، از چهار استراتژی اصلی استفاده کنند: اول) دنباله‌روی از کودک؛ والدین یاد می‌گیرند از راهبردهای کودک‌محور برای ایجاد تعاملات ارتباطی پیرامون علایق کودک یا تمرکز توجه استفاده کنند. دوم) شکل‌دهی ارتباط: والدین با استراتژی‌های ترتیب دادن محیط همچون نقض برنامه‌های روزمره یا حذف موارد لازم برای یک فعالیت، انگیزه فرزندان خود را برای ایجاد، آغاز ارتباط و تداوم آن و همچنین شرکت در تعاملات ارتقا دهند. سوم) نوبت‌گیری: والدین با استفاده از استراتژی‌های تعامل-ارتقا مانند استفاده از توالی‌های قابل پیش‌بین و قرار گرفتن در نوبت و منتظر ماندن، کودکان خود را تشویق می‌کنند تا توجه خود را به یک موضوع مشترک ارتقا دهند.

چهارم) تقلید: در این برنامه والدین تشویق می‌شوند تا همه تلاش‌های ارتباطی کودک را به شیوه‌ای مناسب و منطقی، تعبیر کنند و به آن‌ها پاسخ دهند. والدین با استفاده از گفتار و زبان ساده وضعیت خود را با کودک تطابق داده و از این طریق ارتباطی عمل‌گرایانه را ایجاد می‌کنند (گیرولامتو و همکاران، ۲۰۰۷).

اگرچه نتایج پژوهش‌های موردبررسی، حاکی از تأثیر برنامه آموزش والدین هانن بر بهبود مهارت‌های زبانی و ارتباطی کودکان با اختلال طیف اتیسم است، با این وجود مشخص شد که این پژوهش‌ها با محدودیت‌هایی همراه بوده‌اند که به نظر می‌رسد تفسیر نتایج را با چالش مواجه کرده و لذا استفاده از آن، نیازمند بررسی‌های بیشتر باشد. فونگ، هو، سو و لیان^۱ (۲۰۱۲) بیان کردند که علی‌رغم مؤثر بودن این برنامه بر مهارت‌های زبانی، تعیین اثربخشی دقیق آن به پژوهش‌های بیشتر در جمعیتی بزرگ‌تر از افراد بستگی دارد. همچنین گزارش شد که این برنامه زمانی می‌تواند اثربخشی لازم را داشته باشد که یک گفتاردرمانگر در کنار والدین بوده و به آنان کمک و راهنمایی‌های لازم را داشته باشد (بایشوالی-فورتیا، گیسون-هرانز، کارلوس-ایسا و کولور-دیگو^۲، ۲۰۱۸). همچنین اگرچه تاکنون اثر درمانی این برنامه بر تعامل و ارتباط میان والد و کودک موردبررسی قرار گرفته است، اما به تأثیر آن بر ارتباط با سایر افراد بزرگ‌سال اشاره‌ای نشده است (گرین و همکاران^۳، ۲۰۱۰). علاوه بر آن، کارتر و همکاران (۲۰۱۱) نشان دادند که برنامه هانن برای کودکان با اختلال طیف اتیسمی که علاقه محدودتری نسبت به اشیاء دارند، سودمندتر خواهد بود. همچنین آنان گزارش دادند که برنامه هانن بیشتر بر آموزش گروهی والدین تأکید دارد و آموزش‌های ویژه برای هر کدام از والدین با ویژگی‌های خاص هر کودک، بسنده نبوده و لذا لازم است جلسات فردی شده‌ی بیشتری در این برنامه گنجانده شود. بر این اساس، در کنار مزایای این برنامه، توجه به نقاط ضعف آن هم حائز اهمیت است. از دیگر محدودیت‌های بررسی شده، می‌توان به دریافت خدمات دیگر مداخله‌ای و

1. Fong, Ho, So and Lian

2. Baixauli-Fortea, Gascon-Herranz, Carlos-Isla and Colomer-Diago

3. Green et al

توان بخشی هم‌زمان، عدم توجه به ویژگی‌های رشدی و رشنی کودکان، عدم در نظر گرفتن منابع ناشناخته‌ی تأثیرگذار و دوسرکور نبودن برخی پژوهش‌ها اشاره کرد که اعتبار درونی آن‌ها را به خطر می‌انداخت و نتایج را دچار سوگیری می‌کرد. علاوه بر آن، علی‌رغم بررسی این مداخله در کشورهای مختلف که از مزیت‌ها و پشتوانه‌ی اثربخشی این مداخله حمایت می‌کند، اما استفاده از روش‌های غیرتصادفی و حجم کم نمونه‌ها در بیشتر پژوهش‌ها، امکان استنباط از یافته‌های پژوهشی و تعمیم نتایج آن را کم می‌نماید. همچنین اگرچه برخی پژوهش‌ها به توزیع شرکت‌کنندگان در گروه‌های گواه و آزمایش اقدام کرده بودند، اما استفاده از طرح‌های دقیق‌تری چون کارآزمایی‌های بالینی تصادفی در پژوهش‌های آتی لازم به نظر می‌رسد. لازم به ذکر است بسیاری از این پژوهش‌ها به صورت موردی و تک‌آزمودنی اجرا شده‌اند که در کنار مزیت‌هایی همچون بررسی دقیق آزمودنی، محدودیت‌هایی را از قبیل عدم قابلیت تعمیم‌پذیری داده‌های به‌دست‌آمده به کل جمعیت این کودکان را موجب می‌شد. از دیگر محدودیت‌ها، فاصله‌ی زمانی و مدت ارائه‌ی خدمات مداخله‌ای کوتاه‌مدت بود که با توجه به شرایط و ویژگی‌های خاص این کودکان، به نظر نمی‌رسد اثرگذاری طولانی‌مدتی بر سطح مهارت ارتباطی، زبانی و تعاملی آنان داشته باشد.

به‌طور کلی می‌توان می‌گفت برنامه بیشتر از کلمات والدین چون بر زندگی طبیعی و فعالیت‌های روزمره‌ی کودکان با اختلال طیف اتیسم تأکید دارد و آموزش والدین را به‌عنوان اصلی‌ترین پایگاه اجتماعی و ارتباطی کودک در نظر می‌گیرد و با توجه به نتایج مثبتی که این پژوهش‌ها از اثربخشی آن به دست آورده‌اند، قابلیت استفاده و آموزش آن را به‌عنوان یک مداخله‌ی زودهنگام - به‌صورت مجزا و یا ترکیب با دیگر مداخلات - تأیید می‌کند؛ اما با توجه به محدودیت‌هایی که بیان شد، اثربخشی این مداخله به‌طوری‌که تعمیم‌پذیری آن بر کل جامعه تأمین شود، نیازمند بررسی‌های دقیق‌تر و با حجم نمونه‌ی بالاتری است. علاوه بر آن، از آنجا که به نظر می‌رسد تاکنون بررسی اثربخشی این مداخله در ایران انجام نگرفته باشد، لازم است که در پژوهش‌های آتی نسبت به بررسی اثربخشی

آن بر جامعه کودکان با اختلال طیف اتیسم ایران اقدام شود تا از مزیت‌های آن بتوان در جامعه‌ی ایرانی بهره برد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Adel Mohamadzade

<http://orcid.org/0009-0004-7470-8842>

Saeid Hassanzadeh

<https://orcid.org/0000-0001-9986-0120>

Mohsen Shokoohi Yekta

<http://orcid.org/0000-0002-5055-9270>

Sogand Ghasemzadeh

<http://orcid.org/0000-0003-0897-1568>

منابع

- شیری، اسماعیل؛ پوراعتماد، حمیدرضا؛ فتح‌آبادی، جلیل و نریمانی، محمد. (۱۳۹۹). مداخلات رفتاری والد‌محور برای درمان رفتارهای اضافه در کودکان دارای اختلال طیف اُتیسْم: یک مرور نظام‌مند. *مجله دانشگاه علوم پزشکی اراک*. ۲۳ (۴)، ۴۳۷-۴۲۲.
- علی‌اکبری‌دهکردی، مهناز؛ علی‌پور، احمد؛ چیمه، نرگس و محتشمی، طیبه. (۱۳۹۱). اثر روش درمانی پاسخ‌محور مبتنی بر والدین در بهبود کودکان دارای اتیسم. *فصلنامه کودکان استثنایی*. ۱۲ (۱)، ۵-۱۶.
- محسنی‌اژیه، علیرضا و نوروزی، قاسم (۱۳۹۷). برنامه سان-رایز (SRP) برای کودکان با اختلال طیف اتیسم. *فصلنامه تعلیم و تربیت استثنایی*، ۱۸ (۱۰)، ۶۲-۵۵.

References

- Akamoglu, Y., & Meadan, H. (2018). Parent-Implemented Language and Communication Interventions for Children with Developmental Delays and Disabilities: A Scoping Review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 5(3), 294–309. DOI: 10.1007/s40489-018-0140-x.
- Allen, K., Harrington, J., Quetsch, L. B., Masse, J., Cooke, C., Paulson, J. F. (2022). Parent–Child Interaction Therapy for Children with Disruptive Behaviors and Autism: A Randomized Clinical Trial. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-15. DOI: 10.1007/s10803-022-05428-y.
- Alonso-Esteban, Y., & Alcantud-Marín, F. (2022). Screening, Diagnosis and Early Intervention in Autism Spectrum Disorders. *Journal of Children*, 9(2), 1-5. DOI: 10.3390/children9020153.
- Alzrayer, N. M., & Banda, D. R. (2017). Implementing Tablet-Based Devices to Improve Communication Skills of Students with Autism. *Intervention in School and Clinic*, 53(1), 50–57. DOI: 10.1177/1053451217692569.
- American Psychiatric Association (APA). (2022). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5th ed (DSM-V-TR). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Baixauli-Fortea, I., Gascon-Herranz, N., Carlos-Isla, M. D., & Colomer-Diago, C. (2018). A communication intervention in autism spectrum disorder by means of the programme 'More than Words'. A case study. *Revista de Neurologia*. 66(s01), 77-82. DOI: 10.33588/rn.66S01.2017533.

- Bohannon, J. N., & Bonvillian, J. D. (2005). *Theoretical approaches to language acquisition*. In: Gleason, J. B., *The development of language* (6th ed.). Pearson, New York: Allyn & Bacon publisher.
- Bush, L., Martin, G. E., Landau, E., & Losh, M. (2021). A Longitudinal Study of Parent-Child Interactions and Language Outcomes in Fragile X Syndrome and Other Neurodevelopmental Disorders. *Journal of Frontiers in Psychiatry*, 12(718572), 1-18. DOI: 10.3389/fpsy.2021.718572.
- Carter, A. S., Messinger, D. S., Stone, W. L., Celimli, S., Nahmias, A. S., & Yoder, P. (2011). A randomized controlled trial of Hanen's 'More Than Words' in toddlers with early autism symptoms. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(7), 741-752. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2011.02395.x.
- Craig, F., Tenuta, F., De Giacomo, A., Trabacca, A., & Costabile, A. (2021). A systematic review of problematic video-game use in people with Autism Spectrum Disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 82, 101726. DOI: 10.1016/j.rasd.2021.101726.
- De Carlos Isla, M., & Baixauli Fortea, I. (2015). Parent-implemented Hanen program more than words in Angelman syndrome: A case study. *Child Language Teaching and Therapy*, 32(1), 35-51. DOI: 10.1177/0265659014567784.
- Edmunds, S. R., Kover, S. T., & Stone, W. L. (2019). The relation between parent verbal responsiveness and child communication in young children with or at risk for autism spectrum disorder: A systematic review and meta-analysis. *Autism Research*, 12(5), 715-731. DOI: 10.1002/aur.2100.
- Effective Public Health Practice Project. (1998). *Quality Assessment Tool for Quantitative Studies*. Hamilton, ON: Effective Public Health Practice Project. Available from: <https://merst.ca/ephpp/>.
- Erbas, A. N., Özcebe, E., & Esen, T. C. (2020). Investigation of the effect of Hanen's "More Than Words" on parental self-efficacy, emotional states, perceived social support, and on communication skills of children with ASD. *Journal of National Library of medicine*. 46(1), 17-27. DOI: 10.1080/14015439.2020.1717601.
- Fong, N. W. Y., Ho, S. K. Y., So, B. J. W., & Lian, W. B. (2012). Evaluation of the Hanen it Takes Two to Talk Intervention Programme. *Proceedings of Singapore Healthcare*, 21(4), 251-256. DOI: 10.1177/201010581202100406.
- Garnett, R., Davidson, B., & Eadie, P. (2022). Parent perceptions of a group telepractice communication intervention for autism. *Journal of Autism & Developmental Language Impairments*. 7, 1-23. DOI: 10.1177/23969415211070127.

- Girolametto, L., Sussman, F., & Weitzman, E. (2007). Using case study methods to investigate the effects of interactive intervention for children with autism spectrum disorders. *Journal of Communication Disorders*, 40(6), 470–492. DOI: 10.1016/j.jcomdis.2006.11.001.
- Green, J., Charman, T., McConachie, H., Aldred, C., Slonims, V., Howlin, P. & ... Pickles, A. (2010). Parent-mediated communication-focused treatment in children with autism (PACT): a randomised controlled trial. *The Lancet*, 375(9732), 2152–2160. DOI: 10.1016/S0140-6736(10)60587-9.
- Huang, W., Weinert, S., von Maurice, J., & Attig, M. (2022). Specific parenting behaviors link maternal education to toddlers' language and social competence. *Journal of Family Psychology*, 36(6), 998–1009. DOI:10.1037/fam0000950.
- Jokihaka, S., Laasonen, M., Lahti-Nuutila, P., Smolander, S., Kunnari, S., Arkkila, E., & ... Heinonen, K. (2022). Cross-Sectional and Longitudinal Associations Between Quality of Parent-Child Interaction and Language Ability in Preschool-Age Children with Developmental Language Disorder. *Journal of Speech, Language, and hearing research*, 65(6), 2258-2271. DOI: 10.1044/2022_JSLHR-21-00479.
- Laurent, A. C., & Gorman, K. (2017). Development of Emotion Self-Regulation among Young Children with Autism Spectrum Disorders: The Role of Parents. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(4), 1249–1260. DOI: 10.1007/s10803-017-3430-8.
- Lieberman-Betz, R. G., Yoder, P., Stone, W. L., Nahmias, A. S., Carter, A. S., Celimli-Aksoy, S., & Messinger, D. S. (2014). An Illustration of Using Multiple Imputation Versus Listwise Deletion Analyses: The Effect of Hanen's "More Than Words" on Parenting Stress. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 119(5), 472–486. DOI: 10.1352/1944-7558-119.5.472.
- Lok, J. S. Y., Qi, X., & To, K. S. (2021). Using the More than Words Program with Chinese Families: A Case-Control Study. *Journal of frontiers in communication*, 6 (792758), 1-11. DOI: 10.3389/fcomm.2021.792758.
- McConachie, H., Randle, V., Hammal, D., & Le Couteur, A. (2005). A Controlled Trial of a Training Course for Parents of Children with Suspected Autism Spectrum Disorder. *The Journal of Pediatrics*, 147(3), 335–340. DOI: 10.1016/j.jpeds.2005.03.056.
- Mohan, V., Kunnath, S. K., Philip, V. S., Mohan, L. S., & Thampi, N. (2017). Capitalizing on technology for developing communication skills in autism spectrum disorder: a single case study. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 1–7. DOI:

10.1080/17483107.2017.1413144.

- Patterson, S. Y., & Smith, V. (2011). The Experience of Parents of Toddlers Diagnosed with Autism Spectrum Disorder in the More Than Words Parent Education Program. *Infants & Young Children*, 24(4), 329–343. DOI: 10.1097/iy.0b013e31822c10e4.
- Prelock, P. A., Calhoun, J., Morris, H., & Platt, G. (2011). Supporting Parents to Facilitate Communication and Joint Attention in Their Young Children with Autism Spectrum Disorders. *Topics in Language Disorders*, 31(3), 210–234. DOI: 10.1097/tld.0b013e318227bd3f.
- Reichow, B. (2012). Overview of meta-analyses on early intensive behavioral intervention for young children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(4), 512–520. DOI: 10.1007/s10803-011-1218-9.
- Safwat, R. F., & Sheikhan, A. R. (2014). Effect of parent interaction on language development in children. *The Egyptian Journal of Otolaryngology*, 30, 255–263.
- Schlosser, R., & Wendt, O. (2008). Effects of Augmentative and Alternative Communication Intervention on Speech Production in Children with Autism: A Systematic Review. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 17(3), 212–230. DOI: 10.1044/1058-0360(2008/021).
- Silvera-Tawil, D., Bradford, D., & Roberts-Yates, C. (2018). Talk to Me: The Role of Human-Robot Interaction in Improving Verbal Communication Skills in Students with Autism or Intellectual Disability. *27th IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication (RO-MAN)*, 27(31), 196-201. DOI: 10.1109/roman.2018.8525698.
- Sokmum, S., Singh, S. J., & Vandort, S. (2017). The Impact of Hanen More Than Words Programme on Parents of Children with ASD in Malaysia. *Jurnal Sains Kesihatan Malaysia*, 15(2), 43-51. DOI: 10.17576/JSKM-2017-1502-06.
- Sorensen, P. L. (1992). *The hanen early language parent program: an evaluation of its effectiveness in modifying parent-child interactions when dealing with parents of school-aged, autistic children*. Published Dissertations and Theses, the University of New Brunswick (Canada).
- Suprihatin, S., & Tarjiah, I. (2019). Evaluating the Outcome of Structured Teaching Intervention for Children with Autism. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 382, 286-289. DOI: 10.2991/icet-19.2019.72.
- Towle, P. o., Patrick, P. A., Ridgard, T., Pham, S., & Marrus, J. (2020). Is Earlier Better? The Relationship between Age When Starting Early

- Intervention and Outcomes for Children with Autism Spectrum Disorder: A Selective Review. *Journal of Autism Research and Treatment*, 2020, 1-17. DOI: 10.1155/2020/7605876.
- Vasilopoulou, E., & Nisbet, J. (2016). The quality of life of parents of children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 23, 36–49. DOI: 10.1016/j.rasd.2015.11.008.
- Venker, C. E., McDuffie, A., Weismer, S. E., & Abbeduto, L. (2011). Increasing verbal responsiveness in parents of children with autism: a pilot study. *Autism*, 16(6), 568–585. DOI: 10.1177/1362361311413396.
- Vinen, Z. V., Clark, M., & Dissanayake, C. (2022). Social and Behavioural Outcomes of School Aged Autistic Children Who Received Community-Based Early Interventions. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. DOI: 10.1007/s10803-022-05477-3.
- Virués-Ortega, J., Arnold-Saritepe, A., Hird, C., & Phillips, K. (2017). *Autism and Child Psychopathology Series* the TEACCH Program for People with Autism: Elements, Outcomes, and Comparison with Competing Models. *Handbook of Treatments for Autism Spectrum Disorder*, 1(23), 427–436. DOI: 10.1007/978-3-319-61738-1_23.
- Yu, q., Li, e., Li, l., & Liang, w. (2020). Efficacy of Interventions Based on Applied Behavior Analysis for Autism Spectrum Disorder: A Meta-Analysis. *Journal of psychiatry investigation*, 17(5), 432-443. DOI: 10.30773/pi.2019.0229.

استناد به این مقاله: محمدزاده، عادل، حسن‌زاده، سعید، شکوهی‌یکتا، محسن، قاسم‌زاده، سوگند. (۱۴۰۳). مرور نظام‌مند برنامه‌ی آموزش والدین هانن بر مهارت‌های ارتباطی، تعاملی و زبانی کودکان با اختلال طیف اتیسم، *روان‌شناسی افراد/استثنایی*، ۱۴(۵۳)، ۴۱-۱. DOI: 10.22054/JPE.2023.67926.2455

Psychology of Exceptional Individuals is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

